DEN INDENLANDSKE HANDEL I SOVJETUNIONEN UNDER OG EFTER 2. VERDENSKRIG*).

Af ALEXANDER BAYKOV

I. Den indenlandske handel under krigen.

I denne artikel vil der af to grunde kun blive givet en meget kortfattet oversigt over den russiske indenrigske handels udvikling under og efter krigen. For det første var den i organisatorisk henseende i hovedsagen kun en gentagelse af den udvikling, som fandt sted i Sovjetunionen i den fredsperiode (1929—1935), hvor man havde rationering, og i den efterfølgende periode, hvor rationeringen blev ophævet. Disse processer er blevet analyseret af adskillige forfattere på tilstrækkelig detailleret måde**. For det andet tillader det tilgængelige materiale kun en redegørelse i hovedtræk, medens det ikke på dette grundlag er muligt at besvare en række vigtige spørgsmål i tilstrækkelig konkret form. Krigen og den fjendtlige besættelse af en stor del af Sovjetunionens territorium medførte ikke blot en reduktion af den varemængde, som stod til rådighed for handelen, men berørte også selve handelssystemet, idet de forbindelser, der i fredstid eksisterede mellem engros- og detailhandel, blev bragt i uorden, ligesom størstedelen af de beskæftigede blev indkaldt til hæren. Der var derfor hverken tid eller lejlighed til at gennemføre en omfattende og systematisk reorganisation af handelen. I stedet måtte der træffes nødforanstaltninger omfattende mindre områder. Men indførelsen af disse partielle forholdsregler skete på basis af de erfaringer, man havde erhvervet under rationeringer i fredstid, da handelen havde måttet fremskaffe knappe vareforsyninger og fordele dem på en sådan måde, at landets hurtige industrialisering dermed lettedes. Nu måtte handelen igen reorganiseres med henblik på fremskaffelse og fordeling af meget knappe varemængder, denne gang som følge af landets krigsanstrengelser.

I den tyske invasions allerførste dage besluttede Sovjet-regeringen at indføre (fra juli 1941) rationering af brød, sukker og konditorvarer for befolkningen i alle byer, og desuden blev kød, fisk, fedtstoffer, havregryn og macaroni rationeret for befolkningen i Moskwa og Leningrad og bybefolkningen i de to byers opland. Fra november 1941 blev den form for rationering, som var gennemført

---

* Artiklen er oversat fra „Bulletin on Soviet Economic Development", sept. 1950, der udgives af The Department of Economics and Institutions of the U.S.S.R., University of Birmingham. Forfatteren er leder af denne institution og lektor i russiske økonomiske forhold ved universitetet i Birmingham.

** Se fx. L. E. Hubbard: „Soviet Trade and Distribution" og A. Baykov: „Development of the Soviet Economic System", pag. 233—273.

i Moskwa og Leningrad, udvidet til 43 af de større byer, såsom Sverdlovsk, Molotov, Cheliabinsk, Gorky, Saratov, Stalingrad, Novo-Sibirsk, Omsk m. fl. Senere blev rationeringen af de vigtigste fødevarer yderligere skærpet, således at den kom til at gælde for hele bybefolkningen og for industriarbejdere og andet personale i industrimæssige bebyggelser uden for byerne. Rationering af fabriksfremstillede forbrugsvarer indførtes først i april 1942, og igen kun for bybefolkningen og industriens personel. Det største antal personer med ret til rationerede fødevarer og forbrugsgoder, som nåedes i løbet af krigen, var 76.8 mill. (1). Den samlede befolkning i det ubesatte område talte imidlertid, selv på det tidspunkt, da den fjendtlige okkupation var mest omfattende, ikke under 130 mill., og mere end 50 mill. fik derfor ikke tildelt rationerede varer. Dette var en gentagelse af systemet fra fredstidsrationeringen fra 1929 til 1935, da landbrugsbefolkningen overhovedet ikke havde nogen rationer og kun modtog fabriksfremstillede forbrugsvarer gennem *otovarivaniya,* d. v. s. den uregelmæssige fordeling af forbrugsvarer, der fandt sted som et led i betalingen i naturalier for leveringen af landbrugsprodukter fra *kolkhoz*'erne til de statslige opkøbsorganer. Dog modtog landbrugsbefolkningen i landbrugsområder, hvor dyrkningen af industrielle afgrøder var dominerende, også nogle fødevarer, navnlig korn, havregryn og sukker, gennem rationeringsordninger.

Rationerne til industri- og bybefolkningen hvilede ikke på princippet om ligelig fordeling; tværtimod blev der fastsat forskellige rationeringsnormer for forskellige kategorier af personer og for forskellige erhverv. Fra den allerførste begyndelse blev der udarbejdet en „special-liste", omfattende arbejdere i svær- og krigsindustriens store foretagender; rationerne for denne kategori arbejdere var højere end for andre arbejdere. Forskelsbehandlingen med hensyn til rationeringen blev ført videre i 1942, da undergrundsarbejderne i kulindustrien og arbejdere i vigtige grene af jern- og stålindustrien fik tildelt særlig høje rationer — endog højere end rationerne for andre arbejdere i disse industrier. Desuden fik arbejderne, for at tilskynde til foroget produktivitet, ekstrarationer, hvis de tog overarbejde. Undergrundsarbejdere i kulminerne og arbejdere i særlig ophedede værksteder fik endvidere et koldt måltid før de påbegyndte deres arbejde. Hertil kom oprettelsen af særlige afdelinger (ORSy), der havde til opgave at sørge for forsyninger til arbejderne, i de fleste virksomheder inden for jern- og stål-, kul- og olieindustri, kemisk industri og de elektriske kraftværker, så vel som i store bedrifter, der arbejdede med krigsproduktionen, eller inden for maskinindustri eller jernbanetransport. Disse afdelinger modtog ikke blot rationerede varer gennem det centrale fordelingssystem, men havde også adgang til at købe varer fra lokale forsyningskilder og til at oprette kvæg-, kanin- og fjerkræfarme og organisere produktion af fødevarer på andre lignende måder. De butikker, som oprettedes af disse afdelinger, var „lukkede", idet de kun solgte til arbejdere og personale i den pågældende virksomhed.

Efterhånden oprettedes også sådanne butikker for flertallet af virksomheder inden for alle de vigtigste industrigrene og for jernbanetransport. Deres andel i de samlede leverancer til arbejdere og andet personale voksede jævnt. I første kvartal af 1945 solgtes ikke mindre end 55.5 % af alt kød og fisk, der leveredes til befolkningen af den statslige og kooperative handel, gennem „ORSy"; de

tilsvarende tal for fedtstoffer, vegetabilsk olie, sukker og konditorvarer var henholdsvis 42.0 %, 46.7 %, 34.0 % og 29.0 %. Betydningen af de forsyninger, som kom fra gårde og andre landbrugsforetagender under „ORSy", fremgår af, at disse i 1945 leverede 1.347.000 tons kartofler, 2.162.000 tons grøntsager, 52.800 tons kød, 102.500 tons fisk, 8.979.000 æg, 266.000 tons mælk og 678 tons honning (2).

Arbejdere og personale i industriforetagender havde også adgang til at få jord fra statsbrug og *kolkhoz*'er i omegnen til indretning af køkkenhaver. Det antal personer, som anvendte jord til dette formål, voksede fra 5 mill. i 1942 til 18.6 mill. i 1945, medens det samlede areal, der dyrkedes på denne måde, steg fra 500.000 ha til 1.626.000 ha. I 1945 høstedes der gennemsnitlig 515 kg kartofler og andre grøntsager på hver enkelt havelod.

„Offentlig bespisning", d. v. s. fremskaffelse af fødevarer ved hjælp af restauranter i tilknytning til virksomhederne, udvidedes også stærkt; også med hensyn til mængden og kvaliteten af de måltider, der serveredes på disse restauranter, blev der gjort forskel mellem de forskellige kategorier af arbejdere og personale. Der blev endvidere truffet foranstaltninger til udvidelse af produktionen af forbrugsvarer ved hjælp af producentkooperation (håndværkerkooperation, invalide-kooperation) på basis af lokale råvarer. Men til trods for alle disse anstrengelser var knapheden på forbrugsvarer meget stor, navnlig i krigens første 2½ år.

I modsætning hertil steg den cirkulerende pengemængde i de første 3 krigsår med 240 %, fordi der var underskud på statens budget i 1941—43. Priserne på rationerede fødevarer og konsumgoder iøvrigt blev imidlertid holdt på førkrigsniveauet indtil 1945. Følgelig havde befolkningen betydelige mængder af likvide midler, som den ønskede at bruge til varekøb på det frie marked. Et sådant frit marked eksisterede fortsat under krigen i form af *kolkhoz*-markedet, d. v. s. salg på lokale markeder af de landbrugsprodukter, de enkelte *kolkhoz*-medlemmer eller *kolkhoz*'erne som sådanne såvel som enkelte bønder, der ikke var *kolkhoz*-medlemmer, havde til overs efter at have opfyldt deres forpligtelser til at levere staten bestemte mængder af de vigtigste afgrøder. I 1940 androg *kolkhoz*-handelen et beløb på 41.2 milld. rubler og svarede for 19.1 % af detailhandelens bruttoomsætning (216.3 milld. rubler, hvoraf 128.5 milld. faldt på statshandel og 46.6 milld. på kooperativ handel) (3). Da vareforsyningen langt fra dækkede den samlede effektive efterspørgsel, steg priserne på *kolkhoz*-markederne enormt. I 1943 kom priserne for korn og grøntsager op på 12.6 gange 1940-niveauet; det tilsvarende tal for kød, fedt og mejeriprodukter var 13.2 (4).

Det var således muligt ud over de uensartede rationer, der var blevet tildelt forskellige kategorier af befolkningen til faste, lave priser, at købe rationerede varer legalt (ikke på et „sort" marked) til meget højere priser, nemlig på det frie *kolkhoz*-marked. Det var en gentagelse af den praksis, som var blevet anvendt i de senere år under fredstidens rationeringssystem (1933—35).

I 1944 indførte Sovjetregeringen en anden form for „fri" handel, nemlig „kommerciel handel", d. v. s. salg af rationerede varer i særlige statsbutikker i ubegrænsede mængder, men til meget højere priser end dem, der forlangtes for

lignende varer, der solgtes mod aflevering af rationeringsmærker. Dette var også en gentagelse af et system, som var indført under fredstidens rationeringsperiode. Hensigten med denne „kommercielle" handel var foruden at opsuge de likvide midler, som befandt sig i befolkningens hænder, gennem statshandelen at konkurrere med handelen på *kolkhoz*-markedet og således øve indflydelse på prisdannelsen dér. Priserne i den „kommercielle" handel fastsattes altid lavere end i *kolkhoz*-handelen. Årsagen til, at „kommerciel" handel først blev indført i 1944, er tilsyneladende for det første, at statens budget indtil 1944 udviste underskud, der dækkedes ved udstedelse af nye penge; for det andet at de varemængder, som var til rådighed til fordeling efter rationeringsordningen, var så knappe, at regeringen ikke kunne frigøre væsentlige kvanta til salg gennem den „kommercielle" handel (og kun med rigelige vareforsyninger kunne man nå målene med denne handel); for det tredie at vareknapheden i de første krigsår var så stor, at man mente, at *kolkhoz*-handelen spillede en yderst vigtig rolle ved at tilskynde bønderne til at bringe det mest mulige af deres produktion til de lokale markeder og til at udvide produktionen. Prisstigningen på disse frie markeder ansås for at være af sekundær betydning i betragtning af den mulighed, som den frembød, for at øge befolkningens forsyning med knappe varer. Men i 1944, da størstedelen af det besatte territorium var blevet befriet, og statens budget var bragt til at balancere, og da produktionen af forbrugsvarer — og da især landbrugsvarer — begyndte at vokse, besluttede Sovjetregeringen, at tiden var inde til indirekte at påvirke prisdannelsen på *kolkhoz*-markederne ved at indføre statslig „kommerciel" handel. Tilsyneladende mente Sovjetregeringen allerede i 1944, at krigen var ved at nærme sig sin afslutning, og at det var nødvendigt at forberede overgangen fra rationeringssystemet til urationeret omsætning. I fredstidens rationeringsperiode var „kommerciel" handel blevet brugt som et middel til at forberede rationeringens afskaffelse. Dette skete for det første ved en systematisk forøgelse i omfanget og mængden af de varer, som blev solgt gennem det „kommercielle" handelssystem — først solgtes kun nogle af de rationerede varer ad denne vej, men senere includeredes efterhånden alle rationerede varer under den „kommercielle" handel, deres mængde forøgedes, og deres kvalitet forbedredes endog; for det andet ved en gradvis nedsættelse af priserne i den „kommercielle" handel, ledsaget af en forøgelse af priserne for den rationerede omsætning, hvorved afstanden mellem de meget høje „kommercielle" priser og de lave „rationerede" priser mindskedes; for det tredie ved at træne personalet til at betjene forbrugere i stedet for upersonlige „rationeringsenheder", der må tage, hvad de får; og endelig for det fjerde ved gennem den „kommercielle" handel at udvide handelssystemet og tilpasse det til forbrugernes behov.

„Kommerciel" handel benyttedes på denne måde fra 1944 til 1947 under forberedelserne til rationeringens afskaffelse. Men før vi beskriver denne efterkrigsudvikling af handelen, skal vi prøve at anslå udviklingen i handelens kvantitative omfang i krigsårene.

Der er ikke i tilgængelige kilder blevet offentliggjort tal for handelens omfang i krigsperioden. Følgende udtalelse giver kun et usikkert holdepunkt for mulige beregninger:

„Omsætningen ved den offentlige bespisning udgjorde i 1944 124.4 % af 1940-tallet. Dens andel af den samlede handelsomsætning blev omtrent fordoblet" (5).

Den samme kilde angiver tallet for omsætning ved offentlig bespisning i 1940 til 22.9 milld. rubler og dens andel i den samlede omsætning til 13 % (6). På basis af disse tal kan den samlede handels omsætning i 1944 anslås til 106 milld. rubler. Stadig ifølge samme kilde steg den samlede handels omsætning i 1944 med 6 milld. og i 1944 med 35 milld. rubler sammenlignet med 1942 (7). Disse tal gør det muligt at gøre følgende overslag over den samlede bruttoomsætning i detailhandelen gennem statslige og kooperative kanaler (i milld. rubler):

1940	1942	1943	1944
175	71	77	106

Alle kilder fremhæver, at den samlede handelsomsætning selv efter stigningerne i 1943 og 1944 var lavere end før krigen, men ingen af dem angiver tilnærmelsesvis, hvor meget lavere. Hvis den udtalelse, som afgav grundlag for beregningen, er korrekt, kan vi se, hvorfor tal fra krigsperiodens handelsomsætning endnu ikke er blevet offentliggjort. I 1942 var handelens omsætning faldet til 40 % af førkrigsniveauet, og i 1944 — efter to års stigning — androg den stadig kun 60 %. Lignende data for udviklingen i efterkrigsperioden synes at vise, at vore beregninger efter al sandsynlighed ikke er ret langt fra at give et sandt billede af krigstidens handel, for så vidt angår ændringerne i dens omfang.

II. Udviklingen efter krigen.

Ved indførelsen af den „kommercielle" handel i 1944 indledte man forberedelserne til afskaffelse af rationeringen, så snart vareforsyningerne var steget så meget, at de tillod en tilbagevenden til de metoder til regulering af markedet, som var blevet benyttet i fredstid. Erfaringerne fra fredstidsrationeringen havde uimodsigeligt vist, at rationering må afskaffes hurtigst muligt som følge af dens uønskede virkninger ikke blot på handelen selv, men også på produktionen.

I *Femårsplanen for Genopbygning og Udvikling af Sovjetunionens Nationale Økonomi for 1946—50* blev det udtalt, at:

„overgangen fra rationeret til ureguleret handel vil blive gennemført i løbet af 1946 og 1947. Rationeringen af brød, mel, gryn og macaroni vil blive afskaffet i efteråret 1946 (8).

På grund af en usædvanlig tørke i 1946, der påvirkede høsten i mange dele af Sovjetunionen, steg landbrugsproduktionen ikke, men var tværtimod mindre end i 1945*. Følgelig blev det nødvendigt at udskyde afskaffelsen af rationе-

* Se „Bulletins on Soviet Economic Development", nr. 2, pag. 26.

ringen af brød, mel m.v. til dec. 1947. De foranstaltninger, som blev gennemført, og den udvikling, der foregik i disse overgangsår, fulgte i hovedsagen de samme linier som i perioden 1933—35. De gik ud på følgende: 1) en planmæssig tilpasning af priser og vareforsyninger, der passerede gennem de forskellige kanaler inden for den statslige og kooperative handel; 2) genoprettelse, udvidelse og reorganisering af det statslige og kooperative handelssystem, og 3) foranstaltninger til udvidelse af handelens forsyning med varer fra centraliserede produktionskilder og gennem køb fra lokale kilder.

Der er ikke offentliggjort konkrete tal for prisforandringerne i disse år; men det almindelige billede er ganske klart. På det tidspunkt, da den „kommercielle" handel blev indført, var varepriserne på *kolkhoz*-markederne, som vi har set, 12—13 gange højere end før krigen. Priserne på rationerede varer var derimod i hovedsagen blevet holdt på førkrigsniveauet. Som følge heraf kunne man let ved at sælge varer i den „kommercielle" handel til priser, der lå lidt under priserne på *kolkhoz*-markederne, flytte handelen bort fra disse eller presse deres priser ned. Dette skete faktisk i 1944—47. Desuden fik den kooperative handel fra 1946 tilladelse til at opkøbe varer lokalt hos *kolkhoz*'erne og disses medlemmer til det frie markeds pris og videresælge disse varer, forudsat at dette skete til priser, der ikke oversteg priserne i statens „kommercielle" handel. Kooperationen fik også adgang til at organisere produktion af forbrugsvarer på basis af lokale råvarer, købt til markedspriser, og videresælge de færdige varer til de „frie" priser, men igen således at den „kommercielle" handels priser ikke måtte overskrides. Siden 1935 havde kooperationen kun betjent landbefolkningen; men fra nov. 1946 blev det tilladt at åbne kooperative butikker i byerne. Tanken var, at de kooperative foretagender med deres erfaringer fra handelen i landdistrikterne ville være i stand til mere effektivt end statshandelen selv at fremskaffe det overskud af landbrugsvarer, som var tilbage efter den tvungne aflevering til statens handelsorganer. Ved at oprette butikker i byerne konkurrerede de kooperative foretagender med statens „kommercielle" handel og tilskyndede derigennem til forbedringer, og samtidig konkurrerede de med held med *kolkhoz*-markederne på grund af de fordele, de besad, i form af større indkøb, billigere transport og de regelmæssige forsyningsmuligheder i deres butikker i modsætning til den mere tilfældige handel på *kolkhoz*-markederne. Politikken med hensyn til priserne i den „kommercielle", den kooperative og *kolkhoz*-handelen gik således ud på at gennemtvinge nedsættelser ved at forøge vareforsyningerne og ved hjælp af planlagte reduktioner i de „kommercielle" priser, der påvirkede prisdannelsen i den kooperative handel og *kolkhoz*-handelen.

Det hævdes, at index for priserne i *kolkhoz*-handelen allerede i 1945 var blevet reduceret til 43½ % i sammenligning med 1943, og at denne nedgang fortsatte i 1946 og 1947 (9). På den anden side forhøjedes priserne på de rationerede varer (10). Den 16. sept. 1946 offentliggjordes en udtalelse af Sovjetunionens ministerråd, hvori det hed: „Med henblik på forberedelserne til rationeringens afskaffelse i løbet af 1947 anses det for nødvendigt, at der — samtidig med en yderligere nedsættelse af de „kommercielle" priser — sker en forhøjelse af priserne på rationerede varer, således at afstanden mellem de høje „kommercielle" priser og de lave „rationerede" priser forsvinder". I forbindelse med

denne forhøjelse af priserne for de rationerede varemængder blev det også bestemt, at lønningerne for lavtlønnede kategorier af arbejdere, d. v. s. dem, der tjente mindre end 900 rubler pr. måned, skulle forhøjes. Lønninger og gager under 300 rubler pr. måned forhøjedes med 110 rubler, op til 500 rubler med 100 rubler, op til 700 rubler med 90 rubler og op til 900 rubler med 80 rubler pr. måned. Pensioner og legater til studenter blev også hævet (11).

Det var således hensigten, at prisforhøjelsen for rationerne skulle berøre de højest betalte grupper af arbejdere mere følelig. Men man regnede med, at disse grupper ville vinde ved nedsættelsen af priserne i den „kommercielle" handel, idet de købte flere varer her end de lavt betalte arbejdere. På denne måde blev vejen banet for indførelse af ensartede priser og for rationeringens afskaffelse.

De øvrige foranstaltninger, der skulle tjene til at forberede rationeringens afskaffelse, vedrørte genoprettelsen og udvidelsen af handelssystemet. I de dele af Sovjetunionen, som under krigen havde været besat af tyskerne, var mange tusinde butikker blevet ødelagt, medens andre tusinder var blevet beskadiget og deres lokaler benyttet til andre formål. Fx. var 50 % af alle kooperative butikker før krigen placeret i de dele af landet, som blev besat af tyskerne, og 17.154 af dem blev „likvideret" af tyskerne under okkupationen (12). I de områder, som undgik besættelse, var endvidere mange tusinde butikker under krigen blevet lukket eller benyttet til andre ting. Som følge heraf var netværket af statslige og kooperative butikker blevet reduceret til omkring 40 %. I 1938 eksisterede der 239.700 butikker i Sovjetunionen; men i 1945 var der kun 123.972 statslige eller kooperative detailforretninger tilbage. Femårsplanen forudså en stigning i antallet af sådanne butikker til 270.000 i 1950 (13). Alene den opgave at bringe handelssystemet tilbage til førkrigsniveauet var således enorm. Det hævdes, at omkring 100.000 detailbutikker genoprettedes eller nyetableredes fra 1. jan. 1945 til juli 1947 (14). Netværket af butikker var således på tidspunktet fra rationeringens afskaffelse i dec. 1947 stadig mindre omfattende end før krigen.

Vedrørende de foranstaltninger, som blev truffet for at udvide vareproduktionen, og de opnåede resultater skal i denne forbindelse kun een ting fremhæves* — nemlig benyttelsen af den kooperative handel som tilskyndelse til at udvide produktionen af forbrugsvarer på basis af lokalt indkøbte råvarer og kampagnen for forøgelse af den lokale industris og de kooperative foretagenders produktion. Denne kampagne stimuleredes ved at give tilladelse til at købe råvarer og sælge de varer, der kunne produceres ad denne vej, lokalt til de priser, som „kunne opnås på markedet" — kun med den begrænsning, at priserne ikke måtte overstige de „kommercielle" priser. Selv denne begrænsning gjaldt dog ikke lokalt producerede varer, som ikke solgtes gennem statens „kommercielle" handel. I de første efterkrigsår anså man en hurtig stigning i forsyningen med forbrugsvarer for vigtigere end nøje regulering af priserne på de lokalt producerede varer. Selv i førkrigsperioden var priserne på de lokale industriers

---

* Iøvrigt henvises til „Bulletins on Soviet Economic Development", nr. 1 og 2, samt til „Økonomi og Politik" 1947, hefte 3—4.

produkter ikke centralt planlagt eller reguleret*, og efter krigen var det, for at opmuntre til iværksættelse af produktion, blevet besluttet at tillade næsten fuldstændig fri prisdannelse for forbrugsvarer, produceret af den lokale industri og kooperative foretagender på basis af lokalt indkøbte råvarer. Som resultat af disse foranstaltninger hævdes det, at den kooperative handels bruttoomsætning i detailbranchen i 1947 nåede op på 70.4 milld. rubler, eller „det dobbelte af 1945-niveauet", at dens „andel i landets samlede handelsomsætning var omkring 22 %", og at „mere end halvdelen af det samlede netværk af detailhandelsbutikker på dette tidspunkt tilhørte kooperationen"; i 1947 købte de kooperative foretagender 31 % af alle huder og skind, 37 % af al uld, 46 % af alt ubehandlet pelsværk, 41 % af alle kartofler, 37 % af alle grøntsager og 70 % af alle æg (15). På basis af disse opgivelser kan vi beregne den kooperative såvel som den totale bruttoomsætning i detailhandelen i 1947. I 1945 beløb den kooperative detailhandels omsætning sig til 35.2 milld. rubler, medens den i 1946 steg til 46.9 milld. rubler, hvorved man nåede niveauet fra 1940, da den kooperative detailomsætning androg 46.6 milld. rubler (16). Den samlede bruttoomsætning inden for den statslige og kooperative handel må i 1947 have nået 320 milld rubler (70.4 : 22 %) mod 175.1 milld. i 1940. Planen for detailomsætningen for statslig og kooperativ handel for 1947 var fastsat til 324.6 milld. rubler (17). I femårsplanen fastsættes „omfanget af den statslige og kooperative detailhandel i 1950 til 275 milld. rubler (efter at der er taget hensyn til prisnedsættelser siden 1945), hvilket overstiger handelens omfang i 1940 — regnet i sammenlignelige priser — med 28 %" (18). Ifølge femårsplanen var der således for 1950 planlagt en detailomsætning på 275 milld. rubler i løbende priser, mod kun 224 milld. rubler i 1940-priser (175.1 milld. × 128 %), medens man allerede i 1947 nåede op på 320 milld. rubler!

Hvordan kan alle disse tal bringes til at stemme overens? Tallene for kooperationens samlede omsætning i 1947 må anses for korrekte, da de kun afviger lidt fra de tal, der var fastsat som mål i planen for 1947. Imidlertid er der ingen russiske kilder, der påstår, at hverken den kooperative eller den samlede omsætning nåede førkrigsniveauet i 1947. I Gosplan's rapport om opfyldelsen af de årlige planer fra 1946 og 1947 udtales det blot, at

> „detailhandelens omsætning (i sammenlignelige priser) i 1946 androg 130 % af 1945-omsætningen, salget af fødevarer steg 15 % og salget af industriprodukter 85 %".
>
> „Detailomsætningen i den statslige og kooperative handel androg i 1947 (i sammenlignelige priser) 117 % af omsætningen i 1946" (19).

Følgelig er alle de nævnte tal kun udtryk for følgende tre kendsgerninger: 1) at omsætningen i 1945 var meget lavere end i 1940; 2) at omsætningen i perioden 1945—47 steg fra år til år; og 3) at priserne i den statslige og kooperative handel var steget meget stærkt sammenlignet med 1940.

Rationeringens afskaffelse 14. dec. 1947 var ledsaget af en pengereform og af fastsættelse af ensartede priser, til hvilke varer i fremtiden frit kunne sælges

---

* Se Henry H. Ware: „The Function and Formation of Commodity Prices in U.S.S.R.", Bulletins on Soviet Economic Development, nr. 4, sept. 1950.

af statshandelen og den kooperative handel. Hensigten med pengereformen var at reducere den cirkulerende pengemængde og værdien af befolkningens opsparede beløb, d. v. s. at reducere dens effektive købekraft*. Ensartede priser blev fastsat med følgende ændringer: 1) priserne for brød og mel nedsattes i gennemsnit med 12 % i sammenligning med de gældende „rationerede" priser; 2) priserne for gryn og macaroni nedsattes i gennemsnit med 15 %, ligeledes i forhold til priserne for de hidtidige rationer; 3) priserne for kød, fisk, fedtstoffer, sukker, konditorvarer, salt, kartofler og grøntsager fastsattes til samme højde som de „rationerede" priser; 4) priserne på mælk, æg, te og frugt forhøjedes i forhold til de gældende „rationeringspriser"; 5) priserne for tekstilvarer, fodtøj, klæder og strikkevarer forhøjedes ligeledes sammenlignet med de „rationerede" priser, men fastsattes til 31 % af de „kommercielle" priser, der var i kraft ved rationeringens og den statslige „kommercielle" handels afskaffelse, og 6) prisen på tobak og tændstikker fastsattes til samme højde som de „rationerede" priser, medens priserne for vodka og vin skulle svare til „de i øjeblikket gældende" (uden nærmere angivelse af, om der tænkes på „rationerede" eller „kommercielle" priser).

Disse faste priser skulle gælde for al statslig og kooperativ handel med undtagelse af kooperationens salg af varer, der ikke var modtaget fra lagre, der fordeltes af centraliserede organer, men indkøbt lokalt. Naturligvis var disse faste, ensartede priser heller ikke obligatoriske for *kolkhoz*-handelen (20).

De ensartede priser, som blev offentliggjort, gør det muligt at få en vis forestilling om prisniveauet i 1947 ved at sammenligne disse priser med førkrigsperiodens.

Fødevarepriserne blev fastsat i forskellig højde i 3 forskellige territoriale områder, medens der, for så vidt angår priserne for bearbejdede forbrugsvarer, kun sondredes mellem to områder: byer og landdistrikter. Dette er den metode, som almindeligvis anvendes ved prisfastsættelsen i Sovjetunionen, bortset fra, at antallet af zoner nu er nedsat fra otte til tre**. I tabellen på næste side refererer minimumspriserne sig til første zone og til byerne, medens maksimumspriserne gælder tredie zone, henholdsvis landdistrikterne. Som man ser, varierer prisstigningen siden 1939 stærkt fra varegruppe til varegruppe, hvilket afspejler det omfang, i hvilket produktionen af de forskellige varer var blevet genoprettet i 1947. Fx. var kød-, smør- og sukkerpriserne steget meget mere end priserne på brød, macaroni og æg. Sådanne ændringer kunne man også have ventet på forhånd i betragtning af, at genoprettelsen af produktionen inden for forskellige grene af landbruget var blevet gennemført i varierende omfang***. Fødevarepriserne var i almindelighed steget mere end priserne for industrivarer. Hvis man beregner et prisindex på grundlag af 16 slags fødevarer, finder man, at 1947-index'et for første zone med 1940 = 100 var 191.5 % — d. v. s. at priserne omtrent var blevet fordoblede. Et tilsvarende index for 7 bearbejdede forbrugsvarer bliver for 1947 164.3 %, d. v. s. at priserne var steget til lidt mindre end 1⅔

---

* Se nærmere „Bulletins on Soviet Economic Development", nr. 3, og „Økonomi og Politik" 1947, nr. 3—4.

** Jvf. Henry H. Ware, „Bulletins on Soviet Economic Development", nr. 4.

*** Jvf. „Bulletins on Soviet Economic Development", nr. 2.

TABEL 1.

Priser for kg., liter, meter ell. stk., i rubler og kopek (21)

		1ste juli 1939	fra 14. juli 1947 Min.	Max.
			(efter zone)	
(1)	Rugbrød	0.85	2.80	3.20
(2)	Franskbrød	1.70	6.20	7.80
(3)	Rugmel	1.35	4.40	5.20
(4)	Hvedemel	2.90	7.00	9.00
(5)	Sukker	3.80	13.50	16.50
(6)	Smør	17.50	62.00	66.00
(7)	Mælk	1.70	2.50	5.00
(8)	Æg (pr. stk.)	0.75	1.00	1.80
(9)	Oksekød	8.00	28.00	32.00
(10)	Macaroni	6.10	9.00	11.00
(11)	Boghvedegryn	4.30	11.00	13.00
(12)	Afskallede hirsegryn	3.00	5.50	6.50
(13)	Te	100.00	160.00	160.00
(14)	Kaffe	48.20	75.00	75.00
(15)	Salt	0.05	1.60	1.80
(16)	Sild, saltede	6.60	17.00	17.00
	Ialt, 1—16 (fødevarer)	206.80	406.50	430.80
(1)	Vaskesæbe	3.10	12.00	12.00
(2)	Petroleum	0.65	2.00	2.50
(3)	Herrelædersko	175.00	260.00	288.00
(4)	Herregaloscher	19.65	45.00	45.00
(5)	Fint bomuldstøj (pr. meter)	3.50	10.10	11.20
(6)	Satin	7.50	25.20	28.00
(7)	Crepe-de-chine	90.00	137.00	151.75
	Ialt, 1—7 (bearbejdede varer)	299.40	491.30	538.45

gange 1940-niveauet. Da det som nævnt hævdes, at disse ensartede priser på bearbejdede forbrugsvarer blev fastsat til 31 % af de „kommercielle" priser, kan man forestille sig, hvor høje disse priser må have været umiddelbart før rationeringens afskaffelse. Det udtales officielt, at

> „en betydelig del af befolkningen regelmæssigt købte i den „kommercielle" handel. Denne handelsgrens salg af så vigtige varer som tekstilprodukter, fodtøj, strikkevarer, klæder, sokker og strømper androg mere end 40 % af det samlede salg af disse varer i byerne" (22).

Men alle disse tal hjælper os dog ikke til at kunne beregne den reelle størrelse af handelsomsætningen i 1947 sammenlignet med før krigen.

Heller ikke oplysninger, der er offentliggjort efter rationeringens afskaffelse, giver noget holdepunkt for beregninger af størrelsesordenen af de reelle

ændringer i handelsomsætningen. I de officielle rapporter om opfyldelsen af den økonomiske plan i 1948 og 1949 hedder det:

„Efter rationeringens ophævelse steg salget af fødevarer og industrielle forbrugsvarer i den statslige og kooperative handel i 1948 betydeligt i sammenligning med 1947; salget af brød voksede med 56 %, af sukker med 100 %, af konditorvarer med 45 %, af bomuldstekstiler med 56 %, af silketekstiler med 29 % og af fodtøj med 45 %. I 1948 udvidedes handelssystemet i væsentlig grad; i årets løb åbnede staten og kooperationen 35.000 butikker og boder. Mængden af landbrugsprodukter solgt på *kolkhoz*-markeder steg betydeligt sammenlignet med 1947 og oversteg langt førkrigsniveauet. Salget af brød, mejeriprodukter og grøntsager steg særlig stærkt. I løbet af de to år, der er gået siden regeringens beslutning om den kooperative handel blev truffet (d. v. s. siden nov. 1946), er priserne i de kooperative butikker blevet reduceret med en trediedel og priserne på *kolkhoz*-markederne med mere end en fjerdedel" (23).

„I løbet af 1949 er salget af varer til befolkningen steget med 20 % (i sammenlignelige priser) i forhold til 1948. Salget af fødevarer forøgedes med 17 % og af industrielle forbrugsvarer med 25 %. Salget af følgende varer steg særlig stærkt: pølser (37 %), macaroni (30 %), konditorvarer (22 %), frugt (21 %), uldne tekstilvarer (67 %), silketekstiler (50 %), klæder (29 %), læderfodtøj (29 %), gummifodtøj (31 %), lette sko (41 %), møbler (38 %), ure (100 %), radioer (150 %), cykler (38 %) og motorcykler (38 %). I 1949 solgtes der mere end i 1940 af følgende varer: fedt, sukker, kød, fisk, macaroni, uld-, silke- og bomuldstekstiler, fodtøj og mange andre produkter. Salget af landbrugsprodukter på *kolkhoz*-markederne, især af kød, mælk, smør, æg og frugt voksede stærkt, sammenlignet med 1948, og oversteg som helhed førkrigsniveauet. Priserne på *kolkhoz*-markederne faldt fortsat i løbet af 1949" (29).

Alle disse tal viser igen kun på den ene side, at der efter rationeringens ophævelse foregik en stærk forøgelse af varesalget år for år, og på den anden side, hvor lavt det reelle niveau for omsætningen må have været ved slutningen af krigen. Det er kun, fordi man startede fra et så lavt niveau, at det har været muligt at forøge omsætningen med 30 % i 1946, 17 % i 1947, „betydeligt" i 1948 (noget nøjagtigt tal angives ikke) og igen 20 % i 1949. Der er imidlertid en forskel mellem perioden før rationeringens afskaffelse og den følgende periode; før rationeringen blev ophævet, foregik der en meget indviklet prisudvikling med en almindelig opadgående tendens i det samlede pristal. Ved rationeringens ophævelse blev priserne derimod reduceret efter en bestemt plan i henhold til regeringsbeslutning. Endvidere faldt de på *kolkhoz*-markederne og i den kooperative handel på grund af en støt vækst i produktionen af fødevarer og forbrugsvarer og som følge af den indirekte indflydelse, der udøvedes gennem regeringens politik, hvis formål var at sænke priserne på det frie marked.

Den 1. marts 1949 dekreterede Sovjetregeringen en nedsættelse af priserne på en lang række varer i den statslige detailhandel, og den 1. marts 1950 beordredes der en ny reduktion. Anordningen af 1. marts 1949 udtaler, at

„Som følge af afskaffelsen af de høje „kommercielle" priser i forbindelse med nedsættelsen af de „rationerede" priser (nemlig ved rationeringens ophævelse) opnåede befolkningen i løbet af 1948 en gevinst på 57 milld. rubler ved køb af varer i den statslige detailhandel til lavere priser end tidligere".

„Nedsættelsen af varepriserne i *kolkhoz*-handelen og den kooperative handel bevirkede, at disse varer billiggjordes med i alt mindst 29 milld. rubler. Som følge af nedsættelse af detailpriserne i alle dele af handelen fik befolkningen således en gevinst på tilsammen omkring 86 milld. rubler i årets løb. Dette er ensbetydende med, at rublens købekraft er blevet stærkt forøget ... På grund af yderligere fremskridt i den nationale økonomi, forøgelse af produktionen af forbrugsvarer og nedbringelse af produktionsomkostningerne skabtes der i anden halvdel af 1948 mulighed for gennemførelse af en ny prisnedsættelse for forbrugsvarer ... en nedsættelse, der allerede delvis påbegyndtes i 1948, og som skal tilendebringes i marts 1949. Den nye prisnedsættelse, der planlægges ved denne anordning, vil medføre et yderligere fald i forbrugsvarepriserne i den statslige detailhandel med mindst 48 milld. rubler i løbet af året ... Den nye prisnedsættelse i den statslige detailhandel vil fremkalde en øjeblikkelig og i hovedsagen tilsvarende prisnedsættelse i *kolkhoz*-handelen og den kooperative handel ... Herigennem ... vil befolkningen opnå en yderligere gevinst på 23 milld. rubler. Befolkningen vil derfor i alt tjene omkring 71 milld. rubler i løbet af året som følge af den nye prisnedsættelse i alle dele af detailhandelen" (25).

Anordningen af 1. marts 1950 siger:

„I forbindelse med yderligere fremskridt i industri- og landbrugsproduktion i løbet af 1949 og som følge af den voksende produktivitet og fald i produktionsomkostningerne, finder Sovjetregeringen det muligt fra 1. marts 1950 at gennemføre en ny, tredie nedsættelse af den statslige detailhandels priser på fødevarer og industrielle forbrugsgoder ... Regeringen anslår, at befolkningen som følge af de nye prisnedsættelser vil opnå en fordel på ikke mindre end 80 milld. rubler i løbet af året ... På grund af den indflydelse, som prisnedsættelserne i statshandelen udøver, vil der indtræde et omtrent tilsvarende fald i priserne inden for *kolkhoz*'erne og den kooperative handel, og befolkningen vil vinde ikke mindre end 30 milld. rubler herved. Følgelig vil befolkningens samlede gevinst andrage mindst 110 milld. rubler ... Rublens købekraft vil igen stige betydeligt" (26).

Disse beregninger er yderst tvivlsomme, eftersom de forudsætter, at *kolkhoz*-markederne og befolkningen automatisk reagerer over for prisnedsættelsen i den statslige handel i det nødvendige omfang. De rejser også et interessant spørgsmål — hvis disse gevinster var (og er) som planlagt, ville det betyde, at den samlede gevinst som følge af de gradvise prisnedsættelser ville andrage i alt 267 milld. rubler (86 + 71 + 110) — d. v. s. mere end den samlede handelsomsætning på 216.3 milld. rubler i alle sektorer i 1940 (27), og meget nær ved femårsplanens mål for 1950 for den statslige og kooperative handel, 275 milld. rubler, og kun 53 milld. rubler mindre end den samlede omsætning i statslig og kooperativ handel i 1947, 320 milld. rubler. Man ser atter, hvor absurde disse totaltal for handelsomsætningen er, når der ikke gives nogen basis for at foretage sammenlignende beregninger.

Mere oplysende er de tal, der gengives i tabel 2, over størrelsen af de prisnedsættelser, som er blevet gennemført ved de to anordninger.

TABEL 2.

Prisnedsættelser i henhold til anordning af 1. marts 1949	*Gennemsnitlige prisnedsættelser for varegrupper i henhold til anordning af 1. marts 1950*
10 % Brød og mel; gryn og macaroni; bagværk; honningbrød og kager; kød, pølsevarer og konserves; fisk og fiskeriprodukter; fløde m. v.; tobaksvarer; færdigvarer af uld; færdigvarer af silke; pelsværk; småkramvarer af metal og varer af kunstlæder; knive m. m.; elektriske installationer; fotografiapparater og kikkerter.	14.6 % Næringskoncentrater.
	15.6 % Gryn, ris og bælgfrugt.
	17.3 % Konfektion, strikkede varer og hovedbeklædning. 17.4 % vævede stoffer. 17.5 % æg og æggepulver.
	18.3 % Fodtøj. 18.5 % syartikler o.l.; smykker m. m. 18.9 % køkkensager.
	19.0 % Kartofler og grøntsager. 19.6 % legetøj m. m. 19.8 % fedt, ost og mejeriprodukter.
	20.3 % Sukker, konfekt og urtekramvarer. 20.6 % husholdningsartikler. 20.9 % cykler, motorcykler, ure, tobaksvarer, tændstikker.
	21.8 % Øl, mineralvand m. v.
	22.2 % Fisk og fiskeriprodukter. 22.8% frugt.
	23.1 % Korn og foderstoffer.
	25.0 % Macaroniprodukter. 25.2 % mel. 25.5 % vodka, likører og vin.
	26.4 % Brød og bagerivarer.
	27.4 % Kød og produkter af kød.
12 % Overfrakker, jakkesæt, kjoler og andre færdigsyede varer af uld.	
15 % Vin, cognac og brændevin; kjoler, skjorter, bluser og andre færdigsyede varer af silke; tråd; silkestrømper; lærreds- og andet fodtøj; hovedbeklædning; syartikler o. l.; strikkede og broderede varer; motorcykler.	
20 % Kornfoder, oliekager, klid, blandet foder; ost; skrædderarbejde efter mål; plastic- og celluloidprodukter; isenkram; sadelmagerarbejde; cykler; radiomodtagere; grammofonplader; smykker m. m.; skrivemaskiner; toiletsager og kosmetik; klaverer og harmonikaer.	
25 % Spirituøse drikke; fjernsynsmodtagere.	
28 % Vodka.	
30 % Hø; salt; cement; grammofoner; ure.	

De prisreduktioner, som skete 1. marts 1949, varierede mellem 10 % og 30 % med et gennemsnit på 17.2 % for alle nævnte varer. Reduktionen pr. 1. marts 1950 varierede mellem 8 % (for kandis) og 50 % (for salt og toiletsæbe); i tabellen er beregnet gennemsnit for visse varegrupper; gennemsnit for alle varer var 20.7 %. Tilsyneladende var stigningen i vareproduktionen og faldet i omkostningerne større i 1949 end i 1948, således at det var muligt at gennemføre større prisnedsættelser i 1950 end i 1949.

Til slut skal der siges nogle ord om kvaliteten af de omsatte varer og om betjeningen. Under krigen skete der ikke blot en formindskelse af mængden og antallet af de varer, som leveredes til markedet, men deres kvalitet forrin-

gedes også. Det er tydeligt, at der er gjort fremskridt i denne henseende siden rationeringens afskaffelse, men Sovjet-pressen offentliggør stadig hyppige klager fra forbrugerne over varernes ringe kvalitet, så vel som klager fra butiksledere over deres vanskeligheder med at sælge varer af dårlig kvalitet (28). Andre hyppige klager angår handelsmetoderne: butiksledernes manglende initiativ med hensyn til fremskaffelse af alle typer af eksisterende varer til trods for forbrugernes efterspørgsel efter disse varer; tendensen til at foretrække at handle med varer, der efterspørges i stor målestok, og utilbøjelighed til at holde lagre af varer med ringe omsætning; kundebetjeningens ringe kvalitet, tilbagefald til behandling af kunderne som „rationeringsenheder"; at varer af engroshandelen er sendt til detailbutikker i områder, hvor disse varer ikke efterspørges (og især, at de sendes i den forkerte sæson) og — omvendt — at der er sendt utilstrækkelige forsyninger af de pågældende varer til områder, hvor der er stærk efterspørgsel efter dem. Også mange andre mangler ved den kvalitative side af handelsorganisationernes og butiksledernes præstationer påpeges i Sovjet-pressen (29).

Men til trods for, at sådanne mangler stadig eksisterer, er det almindelige indtryk, som man får af offentliggjort materiale, at der siden rationeringens afskaffelse år for år er opnået en stadig forbedring, og at kvaliteten af varerne og kundebetjeningen i øjeblikket næppe er ringere end før krigen.

KILDER

(1) Voprosy Economiki, 1948, No. 2, p. 58.
(2) Bolshevik, 1946, No. 19, p. 15.
(3) M. M. Lifits, Sovetskaia torgovlia (Moscow, 1948), p. 33.
(4) N. Voznesenski. Voennaya Economika S.S.S.R. v Period Otechestvennoi Voiny, 1948, p. 129.
(5) Lifits, anf. sted, p. 103.
(6) Lifits, anf. sted, p. 66.
(7) Voznesenski, anf. sted, p. 126. Lifits, anf. sted, p. 104.
(8) Five-Year Plan for the Rehabilitation and Development of the National Economy of the U.S.S.R. (English edition, 1946), p. 59.
(9) Pravda, 23.9.1946. Planovoe Khozaistvo, 1948, No. 2, p. 42.
(10) Se udtalelser i: Voprosy Economiki, No. 2, p. 59. Bolshevik, 1949, No. 6, p. 40.
(11) Pravda, 16.9.1946.
(12) Voprosy Economiki, 1948, No. 6, p. 99.
(13) A. Baykov: The Development of the Soviet Economic System, p. 254. Izvestia Akademii Nauk S.S.S.R. Otdelenie Economiki i Prava, 1949, No. 1, p. 27.
(14) Izvestia, 15.12.1947.
(15) Voprosy Economiki, 1948, No. 6, p. 100.
(16) Lifits, anf. sted, p. 33.
(17) Pravda, 21.4.1947.
(18) Five-Year Plan, anf. sted, p. 59.
(19) Izvestia, 21.1.1947; 18.1.1948.
(20) Izvestia, 15.12.1947.

(21) Baykov, anf. sted, p. 261. Izvestia, 15.12.1947.
(22) Izvestia, 15.12.1947.
(23) Pravda, 20.1.1949.
(24) Izvestia, 18.1.1950.
(25) Pravda, 1.3.1949.
(26) Pravda, 1.3.1950.
(27) Lifits, anf. sted, p. 33.
(28) Se materiale i Legkaya Promyshlennost, 1945, No. 7—8. Bolshevik, 1948, No. 15. Pravda, 11.1.1949; 15.1.1949; 11.6.1949.
(29) Se materiale i Izvestia, 21, 1948. Bolshevik, 1949, No. 6. Pravda, 10.7.1949; 24.8.1949. Izvestia, 4.9.1949; 23.3.1950; 28.3.1950; 4.2.1950; 10.5.1950.